

מתוך: מתעקרת, נמלטת ומתאבן

קובי ניב

ראש מגמת התסריטאות בחוג לקולנוע באוניברסיטת תל-אביב, מרצה בכיר לתסריטאות בחטיבה לתקשורת באוניברסיטת בן-גוריון, רכז מגמת הקולנוע בבית-הספר "תיכון חדש" בתל-אביב, ומחברם של שלושה ספרים בתחום הקולנוע: "איך לכתוב תסריט", "על מה הסרט הזה?" ו"החיים יפים, אבל לא ליהודים".

משפחת המהגרים המזרחית, כפי שצוירה בסרטים "שחור", "הבחור של שולי" ו"חתונה מאוחרת", היא עולם מצמית מיניות ותשוקה, מכרית חיים. זה לא רק עולם שבו המשפחה היא הכל והאהבה היא לא כלום, זה עולם שמי שנולדו בו נלכדים כשבויים לנצח

[המאמר דן ב]שלושה סרטים ישראליים שנעשו בשבע השנים האחרונות: סרט הקולנוע "שחור" (תסריט: חנה אזולאי-הספרי. במאי: שמוליק הספרי. 1994), שעיקר סיפורו מתרחש בשנת 72', סרט הטלוויזיה "הבחור של שולי" (תסריט: דורית רביניאן. בימוי: דורון צברי. 1997), שעלילתו מתרחשת בשנת 77', וסרט הקולנוע "חתונה מאוחרת" (תסריט ובימוי: דובר קוסאשווילי. 2001), המתרחש בשנות השמונים.

המכנה המשותף העיקרי לשלושת הסרטים הללו הוא הדמויות הראשיות שלהם שנולדו, או לפחות גדלו מגיל צעיר, בישראל, בעוד הוריהם נולדו במדינות אפריקאיות ואסיאתיות, והיגרו משם לישראל. כלומר, גיבורי הסרטים הללו הם בני הדור הראשון של ילידי הארץ למשפחות שנהוג לכנותן כאן "מזרחיות", כשהכוונה בפועל היא למי שבא ממדינות שבהן רוב או צביון מוסלמי, או שהיו שנים רבות תחת כיבוש מוסלמי. המשפחה ב"הבחור של שולי" נטולת שם וארץ מוצא, אך משורטטת כמשפחה מזרחית מייצגת. ולא רק שהגיבורות והגיבור של הסרטים הם כאלו, אלא שהיוצרים שלהם ביקשו להדגיש שקיימת זהות גדולה, ובוודאי דמיון רב, בין דמויות הגיבורים שכתבו לביוגרפיה שלהם עצמם, במובן זה ששלושתם, כמו גיבוריהם, נולדו או גדלו בארץ כבנות וכבן למשפחות מהגרים מארצות "מזרחיות".

והנה, אף כי נכתבו על ידי שלושה יוצרים שונים, ואף שנעשו במרווח של שלוש עד ארבע שנים זה מזה, בכל זאת עוסקים שלושת הסרטים בווריאציות שונות באותו נושא ממש: ההתנגשות הבלתי נמנעת ואולי גם הבלתי ניתנת לפתרון, בשלוש המשפחות שעליהן מספרים הסרטים, בין צו ליבו או ליבה של היחיד או היחידה, דהיינו האהבה, לבין צווי המסורת השבטית, דהיינו המשפחה.

במשפחה הישראלית מהזן הזה, כפי שהיא באה לידי ביטוי בסרטים הללו, יכולה לקום משפחה חדשה רק מתוקף שידוך, כפי שנהוג היה מאז ומעולם בארצות מוצאם, ולא מתוקפה של "אהבה", שבה הם נתקלים לראשונה כאן בישראל, הנתפסת במשפחה הזאת כמושג מופשט, טיפשי, קפריזי, חולף, ולא-יציב - בכל סרט הגישה קצת אחרת - שעל בסיסו הרעוע אי אפשר להקים משפחה. ובכל אחד משלושת הסרטים מסופר ניסיונה או ניסיונו של בת ("שחור" וב"הבחור של שולי") ובן ("חתונה מאוחרת") המשפחה הזאת, להיאבק במסורת השידוך של הוריו ולהקים משפחה, מתוך אהבה, בכוחות עצמה או עצמו, ובכל אחד מהסרטים הפתרון להתנגשות הסותרת הזו הוא אחר.

כתוצאה מקווי מתאר משותפים אלה, מתהווים שלושת הסרטים הללו למעין טרילוגיה המביאה, מתוך התבוננות פנימית אישית, שונה וזהה גם יחד, את סיפור הדור השני של ההגירה המזרחית.

*

דמותה של מזל, גיבורת "הבחור של שולי", האופטימי והמפויס בין שלושת הסרטים, בנויה על יסודות דמותה האגדתית של סינדרלה. ואכן, ההקבלה בין מזל לבין אחיותיה הבוגרות, סינדרלה מאגדת-הילדים ורחלי-חלי מ"שחור", היא רבה.

צרותיה של סינדרלה מתחילות כשאביה מסיר מעליה את הגנתו הגברית-אבהית, ומפקיר אותה לחסדי אשתו החדשה ובנותיה האכזריות. אביה של רחלי-חלי הוא עיוור וחלש ובה בעת גם מאיים ורב-כוח, ותחת לספק לבתו הגנה אוהבת הוא משדר לה איום גברי תוקפני. את מקומו של האב הפגום במשפחתה של רחלי-חלי תופס האח הבכור שלמה, בתפקיד האב-האח, והוא זה המספק לה, אף שהוא עצמו נכנע לכוחות השחור המשפחתיים, שביב הגנה אבהית המאפשר לה בסופו של דבר לצאת מהבית.

אביה של מזל אינו קיים, כי הוא מת, לאחר שהשיא אותה בשידוך כפוי. בתחילת הסרט שבה מזל לבית הוריה עם בנה הקטן, זוהר, לאחר שהתגרשה, או ליתר דיוק - כי כך תופסת זאת משפחתה - לאחר שגורשה על ידי בעלה. את תפקיד האב בבית ממלא כעת האח הבכור ניסו, ומסייע בידו הדוד שלום, אחיו של האב המת, וריאציה נוספת על דמות האח-האב. ניסו הוא שוטר במשמר הגבול, מקצוע המגדיר את תפקידו בבית - שמירת גבולות המשפחה, שפירושו הברור בסרט הוא שמירת בתולי בנותיה. אבל תוך כדי כך האב החורג הזה, בעזרת האם, מתעלל במזל, שהגנת האב-הגבר המת והבעל-הגבר המגרש הוסרו מעליה, ממש כפי שעשו האם והאחיות החורגות בסינדרלה.

אתרע אפוא מזלה של מזל, ובהיותה אשה במשפחה הזאת, הכתובה כמשפחה כל-מזרחית מייצגת, היא כחפץ בידי גבריה המעבירים אותה (מאב לבעל), מגרשים אותה (הבעל-האב) ומתעללים בה (האח-האב) כחפצם, בלי שרצונה שלה יישאל או יישמע.

אך מאחר שמדובר באגדה, למזלה של מזל מופיע לפתע גבר אחר בחייה, נסיך טוב-לב בדמות מוכר גלידה, המתאהב בה ממבט ראשון, ובא לביתה על מנת להוציא אותה משם, להושיעה ממשפחתה ולהקים אתה משפחה חדשה.

הסיטואציה שבה כלואה עתה מזל, האשה שגורשה על-ידי בעלה וחזרה לבית אביה החורג ניסו חסרת הגנה גברית ומותרת לפיכך לכל ביזוי והשפלה, היא קשה ביותר וכמעט בלתי נסבלת. ולא רק שמזל נתונה להתעללות כאחותה האגדתית סינדרלה, בשעה שאחותה הצעירה שולי נמה בהמתנה לנסיך שלה, ממש כבאגדת היפהפייה הנרדמת, אלא שגם בנה הקטן נתון להתעללות, יען כי הוא פגום בגלל היותו חסר הגנה אבהית, משום גירושי אמו.

מומו של הילד הוא בגבריותו. ראשית, הוא עושה פיפי במכנסיו כתינוק ומפיץ את סרחון גירושי אמו ברבים. שנית, שמו זוהר הוא בלתי-גברי, בוודאי לנוכח שמותיהם של שני דודיו הקטנים, אחי אמו, בני גילו לערך, הקרויים פני וגברי. ושלישית, הוא מפחד מדם ואינו נוטל חלק, כמו שאר בני המשפחה, בטקס שחיטת הכבשה לכבוד בואו של מי שהם מדמים להיות הבחור של שולי.

בתסריט, ובמידה פחותה גם בסרט, מוצגת שחיטת הכבשה מבעד לעיניה של מזל, המתבוננת בטקס מן הצד, כאנלוגיה וכמטאפורה למצבה ולעתידה במשפחה הזאת. ואולם בה בעת, תוך כדי כך סצינת השחיטה מוצגת בפניה, ולעיני הצופים, גם האלטרנטיבה, בדמות אותו "נסיך" מוכר גלידה, שלא רק שאינו מתנפל על בנה בשל פחדיו משחיטה ודם, אלא אף מחבק את הילד ומגונן עליו. כך שביום הבחירות והמהפך של שנת 77', היום שבו מתרחש סיפורו של הסרט, עומדת גם מזל-סינדרלה לפני בחירה, ואולי גם לפני מהפך.

לקראת סוף הסרט מקבלת הדילמה של מזל, המוצגת לפני הצופים, לא רק ביטוי חזותי אלא גם ביטוי מילולי כשקם לפתע מוכר הגלידה, עזרא, ומניח את אותה על שולחנם של בני המשפחה. הוא שואל אותם, "מה יותר חשוב, המשפחה או האהבה?". מובן שבבסיס העמדת השאלה עומדת ההנחה שקיימת במשפחה הזאת סתירה אימננטית בין אהבה למשפחה. ושאלת הסתירה בין המשפחה לבין האהבה היא, כאמור, לא רק נושא הסרט "הבחור של שולי", אלא גם השאלה שבה עוסקים שני הסרטים האחרים, "שחור" ו"חתונה מאוחרת". ואולם, להבדיל ממסורת נישואי הקרובים במשפחת בן-שושן ב"שחור", בהיסטוריה של המשפחה ב"הבחור של שולי", כפי שכתבה אותה רבינאן, לבד מהמסורת השבטית הארוכה של העברת הבת כחפץ לידי החתן, כפי

שעשה במזל אביה המנוח, נזרע אך לפני דור גם נבט האהבה. אותו אב עצמו, שהיה אז מוכר משקאות, בדומה למוכר הגלידה, פעל על פיה ובניגוד למסורת בהינשאו לאמה.

שהנה, מצד אחד מציג הדוד שלום לפני עזרא, תוך שהוא מנופף בסכין להדגשה, את חוקי השבט המשפחתיים, לאמור: "המשפחה שלנו יש לה כבוד, ברוך השם. הבנות שלנו יש להם שם טוב. חינוך אצלנו זה חינוך. אין אצלנו... רק מה - יש כאלה, רואים בחורה, ישר לוקחים הביתה, לא שואלים - מותר? אסור? תדע לך שולי בשבילנו זה משהו מיוחד. עוד לא קרה שילדה שלנו יצאה מהרחוב, ראתה איזה מישהו והופ!... הנה, מזל לדוגמה, אבא שלה אמר לה 'זה שמעון, הבן של בן-שושן, משפחה טובה' - התחתנו".

ואולם, מצד אחר מספר אחיה הבכור של האם, הדוד ציולילו, לעזרא כיצד הכירו ונישאו אביה ואמה של מזל: "אל תיראה את אחותי ג'ינה ככה, אלמנה, מסכנה, עם בעיות. כ-מה רצו אותה, כ-מה ביקשו אותה, כולם עשירים מהמשפחות הכי טובות שבאו לארץ-ישראל. כי היתה יפה, יפה כמו מזלי שלנו. אבל מה, בסוף הלכה להתחתן עם אחד כמו זה, זכרוננו לברכה, מוכר מיץ. זה דרכי אלוהים. הלכה בשוק, היתה צמאה, התאהבה באורנג'דה. ברחה בשבילו מהבית. תשאל את מזלי, היא מכירה טוב את הסיפור הזה. אמא שלי בכתה, ואבא שלי, בכו אצל הרגליים שלה, והיא - לא! 'כמו גנב לקח אותך, לא!' טוב, כבר מת, זכרוננו לברכה, מה זה משנה".

וכך, בעוד רחלי-חלי ב"שחור" היא פורצת-הגדר הראשונה בהיסטוריה של משפחתה, ליציאתה של מזל מהבית בעקבות האהבה יש יסודות היסטוריים קודמים, העשויים להקל עליה לעשות את המעשה בלי שהדבר יביא לכלל שבר וקריעה ממשפחתה.

מזל מנצלת, אפוא, את ההזדמנות ההיסטורית והאגדתית, שנתנה בידה רביניאן, ובוחרת לברוח מבית משפחתה המאיימת, לתחושתה, לשחוט אותה, עם "הנסיך" מוכר הגלידה, עזרא, אל הממלכה הדמיונית שהוא מבטיח לה. אבל היא לא יוצאת לעצמאות, אלא מחליפה משטר גברי אחד, גס ובהמי, במשטר גברי אחר, נאור ומתחשב.

לפיכך מצליחה מזל, בסיום הסרט, לפחות לכאורה, גם לאכול את העוגה וגם להשאיר אותה שלמה: היא הולכת אחר צו ליבה, ובאותה עת גם לא מפרה את צו משפחתה, הן משום שהיא עוברת ישירות מרשות האב-האח לחזקתו של גבר אחר, והן משום שמסורת משפחתה כבר איפשרה בעבר ואישרה בדיעבד יציאה דומה מהבית. וכך בסיום סרט האגדה הזה גם נמלטת מזל מביתה וגם לא נקרעת ממשפחתה.

אלא שהאופציה היפה והאופטימית הזאת, כפי שמורים המבנה והתוכן האגדיים של הסרט, אפשרית רק באגדות. שכן סיכומו של "הבחור של שולי" הוא שלפני בחורה מתבגרת במשפחה מזרחית, המבקשת לצאת מביתה המאיים לכלותה, עומדת רק דרך אחת: להימלט משם, עם או בעזרת גבר (כפי שמעיד שמו של מוכר הגלידה, עזרא), כל עוד נפשה בה, אם באופן ממש, אם לסיפור אגדה.

*